

SCHILLER

VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI

ÍRÁSAI

mindig oktanul tartja szigorú fegyelme alatt vonásainak mimikai játékát, hiszen ez talán többet elárulhatna, mint amennyi napvilágra van szánva; ily elővigyázatosságra az igazi méltóságnak persze nincs szüksége. Ez a természetben mindig csak uralkodik, sohasem rejtegeti; a hamis méltóságnál ellenben a természet csak annál erőszakosabban uralkodik belül, mivelhogy kívül igába van hajtva.*

Levelek

az ember esztétikai neveléséről

(1794)

*Van azonban egy jó értelemben vett ünnepléesség is, amelyet a művész felhasználhat. Ez nem a fontoskodási igényből fakad, hanem az a szándék, hogy előkészítse a kedélyt valami fontosra. Ahol nagy és mély benyomást kell elérni, a költőnek szíven fekszik, hogy abból ne menjen semmi veszendőbe, ott előzetesen annak befogadására hangolja a kedélyt, eltávolít minden szépszóródást, és a képzelőerőt várakozásteli feszültségbe hozza. Erre mármint nagyon alkalmas az ünnepléesség, mert ez sok előkészület halmozásából áll, melyek célzatát nem látjuk előre, s a kibontakozás szándékos késleltetéséből ott, ahol a türelmetlenség sietést követel. A zenében az ünnepléset erős hangok lassú egyforma sorával idézik elő; az erősség a kedélyt felébreszt és felcsigázza, a lassúság késlelteti a kielégülést, s az ütem egyformasága a türelmetlenségben a végeláthatatlanság érzetét kelti.

Az ünnepléesség erősen alátámasztja a nagynak és fenségességnek benyomását, és ezért vallási ritusoknál és misztériumoknál nagy sikerrel alkalmazzzák. A harangok, a kóráltató, az orgona hatása ismeretes; de a szemnek is akad ünnepléesség, nevezetesen a pompa, párosulva a fellelkesítéssel, mint temetési szertartásoknál és minden nyilvános felvonuláskor, melyek nagy nyugalom és lassú ütem betartásával folynak le.

ELSŐ LEVÉL

Élek szíves engedelmével, hogy levélsorozatban tárjam Ön elé *a szépre és a művészetre vonatkozó* vizsgálódásaim eredményét. Élénken érzem e vállalkozás súlyát, de várását és méltóságát is. Oly tárgyról beszélék majd, amely közvetlenül összefügg boldogságunk legértékesebb részével s nem áll nagyon távoli kapcsolatban az emberi természet morális nemességével. Olyan vizsgálódásban, amelyben éppolyan gyakran kénytelenek vagyunk érzelmekre, mint alapelvekre hivatkozni, és oly szív előtt tárgyalom majd a szépség ügyét, amely ennek egész hatalmát érzi és gyakorolja, s feladatam legnehezebb részét magára fogja vállalni.

Amit egyképpen akartam Öntől kérni magamnak, azt Ön nagylelkűen kötelességemmé teszi, s meghagyja nekem az érdem látszatát ott, ahol én csak hajlamomnak engedek. A gondolatmenet kötetlensége, amelyet Ön előír nekem, nem kényszer, hanem szükséglet számomra. Mivel kevés gyakorlatom van iskolás formák használatában, nemigen forgok majd abban a veszélyben, hogy visszaélve velük, vétkezem a jó ízlés ellen. Eszméim, amelyeket inkább az önmagammal való egyhangú társalgásból, mintsem gaz-

dag világtapasztalatból merítettem vagy olvasmányból szereztem, nem tagadják majd meg eredetüket, inkább minden más hibába esnek, mintsem a szelettségbe, s inkább elbuknak saját gyengeségükből, mintsem tekintély és idegen erő által tartásuk fenn magukat.

Nem akarom ugyan eltitkolni Ön előtt, hogy legnagyobbreszt kanti alapelveken nyugszanak a következő állítások; de az én képességeim hiányának, ne azoknak az alapelveknek tulajdonítsa, ha e vizsgálódások során valamelyik különös filozófiai iskolára emlékeztetné Önt valamit. Nem, az Ön szellemének szabadsága sérthetetlen számomra. Az Ön saját érzése szolgáltatja majd nekem azokat a tényeket, amelyekre építek; saját szabad gondolkodóereje diktálja majd azokat a törvényeket, amelyek szerint el kell járnom.

A kanti rendszer gyakorlati részében uralkodó eszmékre vonatkozóan csak a filozófusok nincsenek egy véleményen, de az emberek — bizonyítani merem — kezdettől fogva egyetértettek bennük. Szabadítsuk meg őket technikai formáktól, s megjelennek majd mint a természetes ész régi igényei és mint amaz erkölcsi ösztön megnyilvánulásai, amelyet a bölcs természet gyámul adott az embernek, míg nagykorúvá nem teszi őt a világos belátás. De éppen ez a technikai forma, amely az értelem előtt láthatóvá teszi az igazságot, elrejtí ismét az értelem előtt; mert sajnos az értelemnek előbb meg kell semmisítenie a belső érzék tárgyát, ha a *maga* sajátjává akarja tenni. Mint a vegyész, a filozófus is csak felbontás által találja meg a kapcsolatot és csak kínos művészetrel a természet önkéntelen művét. Hogy elfogja a tűnő jelenséget, a szabály bilincskébe kell vernie, szép testét fogalmakra kell szétmarcangolnia, s élő szellemét szavak szegényes csontvázában kell megőriznie. Csoda-e, ha a természetes érzés nem ismer magára az ilyen képmásban, s az igazság paradoxonnak tetszik az elemzőnek szavaiban?

Legyen tehát irántam is némi elnézéssel, ha a következő vizsgálódások tárgyukat, amikor közelebb akarják hozni az értelemhez, talán elvonják az érzékek elől. Ami ott morális tapasztalatokra áll, annak itt még nagyobb mértékben a szépség jelenségére kell állnia. Ennek egész magyarája a titkán alapszik, s ha felbomlik elemeinek szükség szerű kapcsolata, megszűnik lényege is.

MÁSODIK LEVÉL

De nem tudnám-e talán jobban is felhasználni az Öntől kapott szabadságot, mint úgy, hogy figyelmet a szépművészet színterén foglalkoztatom? Legalábbis nem időszertűlten-e az esztétikai világ számára keresni törvénykönyvet akkor, amikor a morális világ ügyei sokkal közelebből érdekelnek bennünket, s a korviszonyok olyan nyomatekosen szöktetik fel a filozófiai vizsgálódás szellemét, hogy minden műalkotás legtokéletebbikével, egy igazi politikai szabadság felépítésével foglalkozzék?

Nem szeretnék más században élni, nem szeretném, ha más századért dolgoztam volna. Éppúgy vagyunk egy kor polgárai, mint ahogyan egy állam polgárai vagyunk; s ha nem illőnek, sőt meg nem engedettnek találják, hogy elzárkózzunk annak a körnek erkölcsitől és szokásaitól, amelyben élünk, miért lenne kevésbé kötelességünk, hogy működésünk megválasztásában a század szükségletét és ízlését juttassuk szóhoz?

Ez a szó azonban, úgy látszik, semmiképp sem a művészet javára hangzik el, legalábbis nem ama művészet javára, amelyre egyedül irányulnak majd vizsgálódásaim. Az események sodra a kor génuszát oly irányba terelte, amely azzal fenyeget, hogy egyre inkább eltávolítja őt az eszmény művészetétől. Ennek el kell hagynia a valóságot, és derekas merészséggel a szükséglet fölé kell emelkednie;

mert a művészet a szabadság gyermeke, s a szellemek szükségyszerűségétől, nem pedig az anyag szükségletétől akarja kapni előírását. Most azonban a szükséglet uralkodik, és zsarnoki igájába hajtja a lesüllyedt emberiséget. *A haszon* az idő nagy bálványa, ennek kell, hogy szolgáljon minden erő és hódoljon minden tehetőség. E durva mérlegen a művészet szellemi érdemének nincsen súlya, s minden bátorítás híján a művészet eltűnik a század zajos piacáról. Még a filozófiai vizsgálódás szelleme is az egyik tartományt a másik után ragadja el a képzelőerőtől, s a művészet határai megszűkülnek, minél jobban tágtítja ki sorompóit a tudomány.

Várakozásteljesen szegődik mind a filozófus, mind a világi tekintete a politikai színtérre, ahol most, mint hiszik, az emberiség nagy sorsát tárgyalják. Nem vall-e megrovásra méltó közömbösségre a társadalom java iránt, ha valaki nem vesz részt ebben az általános beszélgetésben? Amilyen közelről érint ez a nagy per tartalma és következményei miatt mindenkit, aki embernek nevezi magát, éppannyira kell, hogy tárgyalásának módja miatt különösen érdekeljen mindenkit, aki önállóan gondolkodik. Egy kérdés, amelyre egyébként csak az erősebbnek van joga adta meg a választ, most, mint látszik, a tiszta ész ítélőszéke elé került, s mindenki, aki képes az egésznek centrumába helyezkedni és egyéniségét a nemmő fokozni, amaz észtvényszék szavazóbírájának tekintheti magát, mint ahogyan mint ember és világpolgár egyben peres fél is, és közelebbről vagy távolabbról az eredményben érdekelve látja magát. Tehát nem csupán saját ügye dől el ebben a nagy perben; olyan törvények szerint is kell a döntésnek történnie, amelyeket mint ésszel bíró szellem maga képes és jogosult diktálni.

Milyen vonzó lenne számomra, ha éppoly szellemes gondolkodóval, mint szabadelvű világgfival együtt vizsgálhatnék ilyen tárgyat, s ha olyan szívre bízhatnám a

döntést, amely nemes lelkesedéssel az emberiség javának szenteli magát! Milyen kellemesen meglepő lenne, ha a helynek mégoly nagy különbözősége és ama nagy távolság mellett, amelyet a valóságos világ viszonyai tesznek szükségessé, az eszmék terén ugyanazon eredménnyre jutva, az Ön előítéllettől mentes szellemével találkozhatnám! Hogy ellenállok ennek a csábító kísértésnek, és a szépséget a szabadság elé helyezem, azt, úgy hiszem, nem csupán hajlamommal mentegethetem, hanem alapelvekkel is igazolhatom. Remélem, meggyőzőm majd Önt, hogy ez a matéria sokkal kevésbé idegen a kor szükségletétől, mint ízlésétől, sőt hogy, ha ama politikai problémát a tapasztalatban meg akarjuk oldani, az esztétikai problémán keresztül kell vennünk utunkat, mert a szépségen keresztül jutunk el a szabadsághoz. De ezt csak úgy bizonyíthatom be, hogy emlékezetébe idézem azokat az alapelveket, amelyeket az ész általában követ egy politikai törvényhozásban.

HARMADIK LEVÉL

A természet nem kezdi jobban az emberrel, mint többi művével: cselekszik helyette ott, ahol ő mint szabad intelligencia még nem tud maga cselekedni. De épp az teszi őt emberré, hogy nem áll meg annál, amit a pusztá természet csinált belőle, hanem megvan az a képessége, hogy azokat a lépéseket, amelyeket a természet előlegezett neki, ésszel megteszi ismét visszafelé, hogy a szükség alkotta művet szabad választásának művévé alakítja át, s a fizikai szükségyszerűséget morális szükségyszerűséggé emeli.

Magához tér érzéki szenderegéséből, felismeri magát mint embert, maga köré néz, és — az államban találja magát. A szükségletek kényszere dobta őt bele, mielőtt szabadságában választhatná volna ezt a helyet; a szükség rendezte be pusztá természetörvények szerint, mielőtt ő

ésetörvények szerint berendezhette volna. De ezzel a szükségállammal, amely csak az ő természeti meghatározásából jött létre, és csakis erre volt tervezve, mint morális személy nem lehetett és nem lehet megelégedve — s baj is volna, ha lehetne! Ugyanazzal a joggal tehát, amellyel ember, elhagyja egy vak szükségyszerűség uralmát, ahogyan annyi más tekintetben is szabadsága révén elválék tőle, ahogyan, hogy csak *egy* példát mondjak, azt a közönséges jelleg, amelyet a szükséglet nyomott a nemi szerelemre, erkölcsiség által eltörli és szépség által meg nemeseíti. Így pótolja ki mesterséges módon nagykorúságában gyermekkorát; olyan *természeti állapotot* alkot magának az eszmében, amelyet bár nem ad meg neki semmiféle tapasztalat, de szükségyszerűen tételez eszmehatározása; olyan végteltűz ki magának ebben az eszményi állapotban, amelyet valóságos természetes állapotában nem ismert, s olyan választást hajt végre, amelyre akkor nem volt képes; s már most úgy jár el, mintha előlről kezdené, s a függetlenség állapotát világos belátásból és szabad elhatározásból a szerződéses állapotával cserélné fel. Bármily művészi és szilárdan alapozta is meg művét a vak önkény, bármily követelőzőn áll is helyt érte, és a tiszteltreméltóságnak bármily látszatával veszi is körül — e művelet mellett teljesen meg-nem-történtnek tekintheti; mert a vak erő által létrehozott műnek nincs olyan tekintélye, amely előtt a szabadságnak meg kellene hajolnia, s minden kell, hogy alárendelje magát a legfőbb végcélnek, amelyet az ő személyiségében állít fel az ész. Ilyképpen keletkezik igazolódik egy nagykorúvá lett népnek az a kísérlete, hogy természetes államát erkölcsi állammá alakítsa át.

Ez a természetes állam mármint (így nevezhető minden politikai test, amely berendezését eredetileg erőktől, nem pedig törvényektől származtatja) ellentmond ugyan a morális embernek, akinek a pusztá törvényszerűség kell hogy törvényül szolgáljon; de épp elegendő a fizikai ember szá-

mára, aki csak azért ad magának törvényeket, hogy megérjen az erőkkkel. Ámde a fizikai ember *valóságos*, és az erkölcsi ember *problematikus* csupán. Ha tehát az ész megszünteti a természetes államot — s ezt szükségképp meg kell tennie, ha a maga államával akarja helyettesíteni —, akkor a fizikai és valóságos embert kockáztatja a problematikus erkölcsi emberért, akkor a társadalom egzisztenciáját kockáztatja egy pusztán lehetséges (bár morálisan szükségyszerű) társadalomeszményért. Elvesz az embertől valamit, ami valósággal az övé s ami nélkül nincs semmije, s ehelyett olyasmire utalja, ami lehetne az övé és kellene, hogy az övé legyen; s ha túl sokat számított volna rá, akkor olyan emberségért, amelynek még híjával van, és egzisztenciájának kára nélkül híjával is lehet, még az állatias eszközeit is elragadta volna tőle, holott az emberségnek feltétele. Mielőtt még ideje lett volna, hogy akaratával a törvénybe kapaszkodjék, elhúzta volna a természet lét-ráját lába alól.

Ami tehát nagy megfontolást követel, az, hogy a fizikai társadalomnak *az időben* egy pillanatig sem szabad megszünnie azalatt, amíg a morális társadalom *az eszmében* alakul, hogy az ember méltósága kedvéért nem szabad egzisztenciájának veszélybe jutnia. Ha a művesnek javitanivalója van az óraművön, akkor lejárta a kerekéket; de az állam élő óraművét ütése közben kell megjavítani; az itt a feladat, hogy a forgó kereket forgása közben cseréljük ki. A társadalom fennmaradása érdekében tehát oly támaszt kell keresni, amely függetlenül teszi a megszüntendő természetes államtól.

Ez a támasz nem található meg az ember természetes jellemében; ez önző és erőszakos, s így inkább a társadalom elpusztítására, mint fenntartására törekszik. Éppígy nem található meg erkölcsi jellemében, hiszen ezt előfeltevéseink szerint mégcsak ki kell alakítani, és rá, mivel szabad s *mivel sohasem jelenik meg*, a törvényhozó sohasem

lehetne hatással és sohasem számíthatna biztossággal. Az lenne tehát fontos, hogy a fizikai jellemről elválasszuk az önkényt és a morális jellemről a szabadságot — az lenne fontos, hogy az előbbi összhangba hozzuk törvényekkel, az utóbbit függővé tegyük benyomásoktól —, az lenne fontos, hogy amazt kissé jobban eltávolítsuk az anyagtól, emezt meg kissé közelebb vigyük hozzá — hogy egy harmadik jellemet hozzunk létre, amely, rokon lévén ama kettővel, a pusztá örök uralmától átmenetet egyengetne a törvények uralmához, és anélkül, hogy megakadályozná a morális jellemet fejlődésében, inkább a láthatatlan erkölcsi csiság érzéki zálogául szolgálna.

NEGVEDIK LEVÉL

Annyi bizonyos: csak az ilyen jellem túlsúlya egy nép körében teheti veszélytelenné egy államnak morális elvek szerint történő átalakulását, és csakis az ilyen jellem szavatolhatja tartósságát. Egy morális állam felállításánál számítunk az erkölcsi törvényre mint hatóerőre, s a szabad akaratot belevonjuk az okok birodalmába, ahol minden egymástól függ szigorú szükségszerűséggel és folytonossággal. Tudjuk azonban, hogy az emberi tudás meghatározásai mindig esetlegések maradnak, és hogy csak az abszolút lényben esik egybe a fizikai szükségszerűség a morális szükségszerűséggel. Ha tehát úgy akarunk számítani az ember erkölcsi magatartására, mint *természetes* eredményekre, akkor annak természetnek kell *lennie*, az embert pedig már ösztöneinek kell olyan eljárásra készíteniök, amilyen csak erkölcsi jellemből következhetik. Az ember akarata azonban teljesen szabadon áll kötelesség és hajlam között, és személyének e felségjogába nem nyúlhat bele, és nem szabad, hogy belenyúljon, semmiféle fizikai kényszer. Hogy tehát megtartsa a választás e képességét s

mindamellet megbízható láncszeme legyen az erők oksági kapcsolatának, ez csak úgy lehetséges, hogy ama két mozgató rugó hatásának eredménye a jelenségek birodalmában tökéletesen azonos, s hogy a forma minden különbözősége mellett akarásának anyaga ugyanaz marad, hogy tehát ösztönei összhangban lévén észével, elegendők ahhoz, hogy egyetemes törvényhozássra alkalmasak legyenek.

Azt lehet mondani, hogy minden ember mint egyén diszpozíciója és rendeltetése szerint egy tiszta eszményi embert hord magában, s létezésének nagy feladata, hogy minden változása közepett összhangban maradjon annak változatlan egységével.* Ezt a tiszta embert, aki többé vagy kevésbé világosan felismerhető minden alanyban, az *állam* képviseli, az az objektív és mintegy kánoni forma, amelyben az alanyok sokfélesége egyezésre törekszik. Mármost két különböző módja gondolható annak, hogyan találkozhatik az időbeli ember az eszméleti emberrel, tehát ugyanannyi, mint ahány módon az állam érvényesülhet az egyénekben: vagy úgy, hogy a tiszta ember elnyomja az empirikus embert, hogy az állam megszünteti az egyénét, vagy úgy, hogy az egyén állammá *lesz*, hogy az időbeli ember eszméleti emberré *nemesedik*.

Bár az egyoldalú morális becslésben eszik ez a különbség; mert az ész kielégül, hacsak törvénye feltétlenül érvényes; de a teljes antropológiai becslésben, amelyben a formával együtt a tartalom is számít, s egyúttal az eleven érzésnek is van szava, ama különbség annál inkább jön majd tekintetbe. Az ész egységet követel ugyan, de a természet sokféleséget, s az embert mind a két törvényhozás veszi igénybe. Az ész törvényét megvesztegethetetlen tudat, a természet törvényét kiirthatatlan érzés vési beléje. Ezért mindenkor még fogyatékos műveltségre vall,

*Hivatkozom itt Fichte barátomnak nemrég megjelent *Előadások a tudás rendeltetéséről* című művére, amelyben e tételnek nagyon világos és ezen az úton még soha meg nem kísérelt levezetése található.

ha az erkölcsi jellem csak a természetes jellem feláldozásával érvényesülhet, s valamely alkotmány még nagyon tökéletlen, ha csak a sokféleség megszüntetésével képes egységet létrehozni. Az állam ne csupán az objektív és nem, hanem a szubjektív és faji jelleget is tartsa tiszteletben az egyénekben, s kiterjesztve az erkölcsök láthatatlan birodalmát, ne néptelenítse el a jelenség birodalmát.

Ha a mechanikai művész az alakatlan tömegre ráteszi a kezét, hogy azt céljainak megfelelően formálja, akkor minden habozás nélkül erőszakot követ el rajta; mert a természet, amelyet megmunkál, önmagában nem érdemel tiszteletet, s neki nem az egész fontos a részek kedvéért, hanem a részek fontosak az egész kedvéért. Ha a képzőművész teszi rá a kezét ugyanarra a tömegre, akkor éppoly kevéssé habozik erőszakot követni el rajta, csak hogy elkerüli, hogy megmutassa. Az anyagot, amelyet megmunkál, a legkevésbé sem tartja inkább tiszteletben, mint a mechanikai művész; de a szemet, amely védelmébe veszi ennek az anyagnak a szabadságát, igyekszik majd megtevesztetni az anyag iránti látszólagos engedékenységgel. Egészen másképpen áll a dolog a pedagógiai és politikai művésszel, aki az embert egyszerre teszi anyagává és feladatává. Itt a cél visszatér az anyagba, és csak mert az egész a részeket szolgálja, rendelkezik alá magukat a részek az egésznek. Egészen más tisztelettel, mint amilyen az, amelyet a képzőművész mutat anyaga iránt, kell az államművésznak közelednie anyagához, és nem csupán szubjektív módon és az érzékeket megtévesztő hatásért, hanem objektív módon és a belső lényegért kell sajátosságát és személyiségét kímélnie.

De éppen, mert az állam olyan szervezet kell hogy legyen, amely önmaga által és önmagáért alakul, azért csak annyiban valósulhat is meg, amennyiben a részek felhangolódtak az egésznek eszméjéhez. Mivel az állam a tiszta és objektív emberségnek képviselőjéül szolgál polgári lel-

kében, azért ugyanazt a viszonyt kell majd fenntartania polgáraihoz, amelyben ezek önmagukhoz állnak, s szubjektív emberségüket is csak *abban* a mértékben tisztelheti, amelyben az objektív emberséggé nemesedett. Ha a belső ember összhangban van magával, akkor magatartásának legnagyobb egyetemestése mellett is megmenti sajátosságát, s az állam csak szép ösztönének értelmezője, belső törvényhozásának világosabb formulája lesz. Ha ellenben egy nép jellemében a szubjektív ember még olyan ellentmondóan helyezkedik szembe az objektív emberrel, hogy csak amannak elnyomása szerezheti meg emennek győzelmét, akkor az állam is a törvény komoly szigorúságát fogja alkalmazni a polgárral szemben, s minden tisztelet nélkül fog eltaposni ilyen ellenséges egyéniséget, nehogy áldozatává legyen.

Az ember pedig kétféleképpen helyezkedhetik szembe magával; vagy mint vadember, ha érzései uralkodnak alapelvein, vagy mint barbár, ha alapelvei elpusztítják érzéseit. A vadember megveti a mesterkéeltséget és a természetben látja korlátlan parancsolóját; a barbár kigúnyolja és meggyalázza a természetet, de megvetésre méltóbban, mint a vadember, elég gyakran továbbra is rabszolgája saját rabszolgájának. A művelt ember a barátjává teszi a természetet és tiszteli szabadságát, amennyiben csupán önkényét fékezi.

Ha tehát az ész a fizikai társadalomba beleviszi a morális egységét, akkor nem szabad megsértenie a természet változatosságát. Ha a természet a társadalom morális építményében igyekszik megtartani változatosságát, ezzel nem szabad, hogy csorba essék a morális egységen; az egyformaságtól és a zavarosságtól egyformán távol nyugszik a győzelmes forma. A jellem *totalitásának* kell tehát meglennie abban a népben, amely képes és méltó arra, hogy a szükségállapot felcserélje a szabadság államával.

Ezt a jellemet mutatja-e a mostani kor, a jelen események? Figyelememet mindjárt a legszembeesőőbb tárgyra irányítom ebben a szerteágazó festményben.

Igaz, a vélemény tekintélye hanyatlott, az önkény lepleződött, s bár hatalom övezi még, de már nem tesz szert méltóságra; az ember felébredt hosszú nemtörődömségből és önámításából, és nyomatékos szavazattöbbséggel követeli, hogy visszakapja elveszített jogait. De nem követeli csupán. Innen és túl felkel, hogy erőszakkal vegye el, amit véleménye szerint jogtalanul tagadnak meg tőle. A természetes állam épülete inog, korhadat alapjai engednek, s úgy látszik, van *fizikai* lehetőség arra, hogy a törvényt ültessék a trónra, hogy az embert végre mint öncélt tiszteljék, és az igaz szabadságot tegyék meg a politikai kapcsolat alapjául. Hiábavaló remény! A *morális* lehetőség hiányzik, s a bőkezű pillanat érzéketlen nemzedéket talál.

Tetteiben nyilatkozik meg az ember, s minő alak az, amely a mostani kor drámájában rajzolódik le! Itt elvadásul, ott elernyedés: az emberi hanyatlás két véglete, s a kettő egy korban egyesítve!

Az alacsonyabb és népesebb osztályokban nyers, törvényt nem ismerő ösztönöket látunk, amelyek a polgári rend kötelékének felbomlása után béklyóikat vesztik, és nem irányítható dühvel rohannak állati kielégülésükre. Lehetséges tehát, hogy az objektív emberségnek oka lett volna panaszkodni az állam miatt; a szubjektív emberségnek tisztelnie kell intézményeit. Szabad-e megróni azért, hogy nem volt tekintettel az emberi természet méltóságára mindaddig, míg egzisztenciáját kellett védeni? hogy sietett a nehézkedési erő által elválasztani és a kohézió erejével összekötni ott, ahol a művelőerőre még nem lehetett gondolni? Felbomlása tartalmazza igazolasát. A fékevesztett

társadalom ahelyett, hogy fölfelé a szerves életbe sietne, visszaesik az elemek birodalmába.

Másfelől a civilizált osztályok a jellem ernyedtségének és romlottságának még ellenszenvesebb látványát nyújtják, s ez annál inkább felháborít, mert maga a kultúra a forrása. Nem emlékszem már, melyik régi vagy új filozófus tette azt a megjegyzést, hogy a nemesebbnek pusztulása az undorítóbb; morális téren is igaznak találjuk ezt. A természet fiából, ha kicsapong, őrzőgő lesz; a műveltség neveléjből semmirekellő. Az értelem felvilágosodása, amellyel nem egészen jogtalanul dicsekszenek a kifinomult rendek, egészben oly kevésbé mutat nemesítő befolyást az érzületre, hogy inkább maximákkal erősíti a romlást. Megtagadjuk a természetet jogos területén, hogy megtapasztaljuk zsarnokságát morális téren, s mialatt idegenkedünk a benyomásaitól, tőle vesszük alapelveinket. Erkölcsaink szenvedett illedelmessége megtagadja tőle a megbocsátó *első* szót, hogy azután materialista erkölcsstanunkban a döntő *utolsó* engedélyezze neki. A legrafináltabb társadalmi élet ölében alapította rendszerét az önzés, s anélkül, hogy társat kereső szívet is hoznánk magunkkal, megismerjük a társadalom minden fertőzését és sanyarúságát. Szabad ítéletünket átvetjük zsarnoki véleményének, érzésünket bizarr szokásainak, akaratunkat csábításainak; csak önkényünket tartjuk meg szent jogaival szemben. Bűszke önelégültség húzza össze a világi szívet, amely a természet nyers emberében gyakran még együttérzően dobog, s mint égő városból mindenki csak nyomorult tulajdonát igyekszik kimenteni a pusztulásból. Azt hiszik, hogy csak az érzelmesség teljes megtagadásában találnak oltalmat eltévelyedéseivel szemben, s a gúny, amely gyakran jótékonyan fenýíti a rajongót, egyformán kevés kíméllettel káromolja a legnemesebb érzést. A kultúra korántsem tesz szabaddá, ellenkezőleg, minden erővel, amelyet kiképez bennünk, csak új szükségletet fejleszt; a

fizikai kötelékek egyre aggasztóbban szorítanak össze bennünket, úgyhogy a vesztéségtől való félelem még a javítás tüzes ösztönét is megfojtja, s a szenvedő engedelmesség maxímáját az élet legfőbb bölcsességének tartjuk. Így látjuk ingadozni a kor szellemét visszasság és nyersség, természetietlenség és pusztá természet, babona és morális hitetlenség között, s csupán a rossznak egyensúlya az, ami néha még határt szab neki.

HATODIK LEVÉL

Túlózta volna talán a kor e jellemzésével? Nem várom ezt az ellenvetést, inkább egy másikat várok: túl sokat bizonyítottam vele. Ez a kép, fogja Ön nekem mondani, hasonlít ugyan a jelen emberiséghez, de hasonlít általában minden művelődőféltben levő néphez, mert valamenyinek különbség nélkül okoskodás által el kell pártolnia a természettől, mielőtt okosság által visszatérhetne hozzá.

De ha némi figyelemmel nézzük a kor jellegét, csodálkoznunk kell az ellentétben az emberiség mai formája és a hajdani, különösen a görög között. A művelődés és finomodás dicsősége, amelyet joggal érvényesítünk minden más *pusztá* természettel szemben, a görög természettel szemben nem szolgálhat javunkra, mert ez frígyre lépett a művészet minden bájjával és a bölcsesség minden méltóságával, anélkül mégis, hogy, mint a mi természetünk, áldozatuk lenne. A görögök nemcsak egyszerűségükkel szígyentennek meg, amely idegen a mi korunktól; egyben vetélytársaink, sőt gyakran mintáink ugyanazokban az előnyökben, amelyekkel vi-gasztalódni szoktunk erkölcsaink természetellenessége felett. Mivel egyszerre gazdagok formában és tartalom-ban, egyszerre bölcselkedők és alkotók, egyszerre gyen-

gédek és erélyesek, azért úgy látjuk őket, hogy a fantázia ifjúságát az ész férfiaságával nagyszerű emberségben egyesítik.

Akkoriban a szellemi erők ama szép ébredésekor az érzéseknek és a szellemnek még nem volt szigorúan elválasztott tulajdona; mert meg hasonlóság még nem ingerelte őket arra, hogy ellenségesen osztozkodjanak egymással és meghatározzák mezgyéjüket. A költészet még nem szeretkezett az élccel, s a spekuláció még nem gyalázta meg magát szórészálhasogatással. Mind a kettő szükség esetén felcserélhette működését, mert mindegyik tisztelte az igazságot, csak hogy a maga módján. Bármily magasra szállt is az ész, mégis szeretettel mindig maga után vonta az anyagot, s bármily finomnak és élesek voltak is szétválasztásai, mégsem csonkított sohasem. Szétboncolta ugyan az emberi természetet és megnagyítva szétosztotta istenei nagyszerű körében, de nem úgy, hogy darabokra tépte, hanem úgy, hogy különbözőképpen vegyítette; mert minden egyes istenben benne volt az egész emberség. Mily egészen másképp áll a dolog nálunk, újabbnál! Nálunk is a nem képe megnagyítva szétoszlik az egyedek között — de töredékekben, nem különböző vegyületekben, úgyhogy egyedről egyedre kell kérdezősködni, hogy összeszedjük a nem egészét. Szinte kísértésbe esünk, hogy azt állítsuk: nálunk a lelki erők a tapasztalatban is olyan elválasztottan nyilatkoznak meg, ahogyan a pszichológus elválasztja őket a képzetben, s mint látjuk, nemcsak egyes alanyok, hanem egész emberosztályok csak egy részét fejtik ki képességeiknek, míg a többieket alig gyenge nyom jelzi, mint elsatnyult növényeknek.

Nem ismerem félre azokat az előnyöket, amelyek a jelen nemzedéket, egységben és az értelem mérlegén tekintve, ne helyezné a hajdankor legjobb nemzedéke fölé; de zárt sorokban kell kezdenie a versenyt, s az egésznek az egészszel kell mérkőznie. Melyik újabbkori egyes ember tudna

mint férfi férfi ellen vetélkedni az egyes athénival az emberiség jutalomdíjáért?

Vajon honnan van az egyének e hátrányos viszonya a nem minden előnye mellett? Miért minősült az egyes görög ember kora képviselőjének, s miért nem merheti ezt az újabbkori egyes ember? Azért, mert amannak a mindent egyesítő természet, emennek a mindent szétválasztó értelem adta a formáit.

Maga a kultúra ütötte e sebet az újabb emberiségben. Mihelyt az egyik oldalon a kitágult tapasztalat és a határozottabb gondolkodás szükségessé tette a tudományok élesebb szétválasztását, a másikon az államok bonyolultabb óraműve a rendek és foglalkozások szigorúbb elkülönülését, szétszakadt az emberi természet belső köteléke is, s véres harc osztotta meg harmonikus erőit. Az intuitív és a spekulatív értelem most ellenséges érzülettel oszlottak szét különböző területeiken, ezek határait most bizalmatlansággal és féltékenységgel kezdték őrizni, s azzal a szférával, amelyre az ember korlátozza működését, önmagában is oly urat adott magának, aki nem ritkán a többi képesség elnyomásával szokta végezni. Emitt a dúsan hajtó képzelőerő pusztítja el az értelem fáradságos ültetvényeit, amott az absztrakció szelleme emésztí meg a tüzet, amelyen melegednie kellett volna a szívnek és lángra gyúlnia a fantáziának.

Ezt a ziláltságot, amelyet művészet és tudományosság kezdett a belső emberben, a kormányzás új szellemé tette teljessé és általánossá. Persze nem lehetett azt várni, hogy az első köztársaságok egyszerű szervezete túlléje az első erkölcsök és viszonyok egyszerűségét; de ahelyett, hogy magasabb állati élethez emelkedett volna, lesüllyedt közönséges és durva mechanikához. A görög államoknak az a poliptermészete, hogy minden egyén független életet élvezett és, ha szükséges volt, az egészre válhatott, most művészies óraműnek adott helyet, ahol végtelen sok, de

élettelen rész összetoldásából egészen mechanikus élet alakul. Szétszakadtak most az állam és az egyház, a törvények és az erkölcsök; az élvezet elvált a munkától, az eszköz a céltól, az erőfeszítés a jutalomtól. Örökké hozzáláncolva az egésznek csak egyes kis töredékéhez, az ember maga is csak mint töredék képezi ki magát; örökké csak a keréknek, amelyet hajt, egyhangú zaját hallva, sohasem fejt ki lényének harmóniáját, s ahelyett, hogy az emberiséget fejezné ki természetében, csupán foglalkozásának, tudományának lesz lenyomatává. De még az a szűkös, töredékes részvétel is, amely az egyes tagokat az egészhez köti, nem függ olyan formáktól, amelyeket öntevékenyen adnak maguknak (mert hogyan lehetne szabadságukra bízni ilyen mesterséges és gyanús óraművet?), hanem azt agályos szigorúsággal egy mintalappal írják nekik elő, amelyben lekötve tartják tiszta belátásukat. A holt betű helyettesíti az eleven értelmet, és gyakorlott emlékezet biztosabban vezet, mint zseni és érzés.

Ha a közélet a hivatalt teszi a férfiú mértékévé, ha egyik polgárban csak az emlékezetet, a másikban csak a táblázatos értelmet, egy harmadikban csak a mechanikus készséget tiszteli; ha itt, közömbösen a jellem iránt, csak ismereteket sürget, ott ellenben a rend szellemének és törvényes magatartásnak az értelem legnagyobb elsötétülését javára írja; ha ugyanakkor ezeket az egyes készségeket éppoly nagy intenzitásra akarja fokozni, mint amennyit az alanynak elenged extenzitásban — csodálkoztunk-e, ha az emberek elhanyagolják a lélek többi képességét, hogy arra az egyetlenre fordítsanak minden gondot, amely tiszteletet és jutalmat hoz? Tudjuk ugyan, hogy az erőteljes zseni számára foglalkozásának határai nem lesznek egyben tevékenységének hatáiraivá, de a középserű tehetség abban a foglalkozásban, amely osztályrészévé jutott, főlemészti erejének egész szűkös összegét, s bizonyára már nem közönséges fej, akinek hivatása kára nélkül

kedvtelésekre is marad ideje. Emellett ritkán jó ajánlás az államnál, ha az erők meghaladják a feladatokat, vagy ha a zseniális ember nagyobb szellemi szükséglete vetélytársat ad hivatalának. Az állam oly féltékeny arra, hogy szolgálja az ő kizárólagos tulajdonát képezik, hogy könnyebben szánja el magát (s ki mondhatja, hogy nincs igaza?), hogy megossza emberét egy Venus Cythereával, mint egy Venus Urániával.

S így vész hát el fokozatosan az egyes konkrét élet, hogy az egésznek absztraktuma tengesse szegényes létezését, s az állam örökké idegen marad polgárainak, mert az érzés nem találja meg sehol. Mivel kénytelen polgárainak sokféleségét osztályozással megkönnyíteni magának, s az emberséget mindig csak képviselő útján, másodkézből fogadni, azért a kormányzó rész végül teljesen szem elől veszíti, mert összekeveri az értelem pusztá csinálmányával; a kormányzott rész pedig csakis ridegen fogadhatja azokat a törvényeket, amelyek oly kevésbé hozzá magához vannak intézve. Végül a pozitív társadalom, mivel megunt, hogy fenntartsen olyan köteleket, amelyet az állam oly kevésbé könnyít meg neki (ahogyan már régóta ez a legtöbb európai állam sorsa), morális természetes állapotra esik szét; ebben a közhatalom csak egy párttal *több*, amelyet gyűlöl és megcsal az, aki létét szükségessé teszi, és csak az tisztel, aki nélkülözni tudja.

Vajon az emberiség e kettős hatalom mellett, amely belül és kívül nyomta őt, más irányt vehetett-e, mint amelyet ténylegesen vett? Mivel a spekulatív szellem az eszmék birodalmában marandó bírtokokra törekedett, idegenné kellett válnia az érzéki világban s a forma miatt el kellett veszítenie a materiát. Az üzleti szellemnek, a tárgyak egyforma körébe zárva s ebben még jobban korlátozva formulák által, a szabad egészet szem elől kellett tévesztenie és szférájával együtt el kellett szegnednie. Ahogyan a spekulatív szellem kísértésbe esik,

hogy a valóságot a gondolható szerint formálja, és képzeletének szubjektív feltételeit konstitutív törvényekké emelje a dolgok létezése számára, úgy az üzleti szellem abba az ellenkező végletbe esik, hogy minden tapasztalatot egyáltalán a tapasztalatnak egy különös töredéke szerint becsül, s az ő foglalkozásának szabályait különbség nélkül minden foglalkozásra akarja alkalmazni. Az egyik szükségképp üres finomságnak, a másik pedáns korlátozásnak vált prédájává, mivel amaz túl magasan állt az egyes, emez túl mélyen az egész szempontjából. De ami hátrányos ebben a szellemi irányban, nem csupán a tudásra és létrehozásra szorítkozott; éppúgy kiterjedt az érzésre és cselekvésre is. Tudjuk, hogy a lélek érzékenységének foka a képzelőerő élnkségétől, terjedelme a képzelőerő gazdagságától függ. Amde az elemző képesség túlsúlyá szükségképp kell hogy a fantáziát megfossa erejétől és tüzétől, s a tárgyak korlátozottabb köre szükségképp kell hogy csökkentsen gazdagságát. Az elvont gondolkodó ezért igen gyakran *érzéketlen*, mert széttagolja a benyomásokat, holott ezek csak mint egész hatják meg a lelket; a foglalkozásbeli ember igen gyakran *sűkebb*, mert képzelőereje, hivatásának egyforma körébe bezárva, nem képes idegen képzelésmóddá tágnl.

Eddigelé a korjelleg hátrányos irányát és ennek forrásait fedtem fel, de nem mutattam meg előnyeit, amelyekkel a természet kárpótolt értük. Szívesen bevallom Önnek, hogy, bármily rosszul eshetik is az egyéneknek lényük észterdarabolása, a nem semmiféle más módon nem haladhatott volna előre. A görög emberség jelensége kétségkívül maximum volt, amely sem ezen a fokon nem maradhatott meg, sem magasabba nem emelkedhetett. Nem maradhatott meg, mert az értelmet az a tartalék, amellyel már rendelkezett, elmaradhatatlanul arra kényszerítette, hogy különváljék az érzéstől és a szemlélettől, és a megismerés határozottságára törekedjék; magasabba sem

emelkedhetett, mert a világhosszágnak csak meghatározott foka állhat fenn együtt egy meghatározott bőséggel és melegséggel. A görögök elérték ezt a fokot, s ha magasabb kiképzéshez akartak továbbhaladni, nekik is, mint nekünk, fel kellett adniok lényük teljességét és azt megosztva kellett tovább keresniök az igazságot.

Az ember különféle képességeinek fejlesztésére nem volt más eszköz, mint azoknak egymással való szembe-helyezése. Az erőknek ez az ellentéte a kultúra nagy eszköze, de csakis eszköze; mert csak ameddig ez az ellentét tart, vagyunk azon az úton, amely a kultúrához vezet. Csakis azért, hogy az emberben egyes erők elszigetelődnek és kizárólagos törvényhozásra tartanak igényt, jutnak ellenkezésbe a dolgok igazságával és kényszerítik a józan észre, amely egyébként tunya elégtelenséggel a külső jelen-ségen nyugszik, hogy a tárgyak mélyére hatoljon. Azzal, hogy a tiszta értelem tekintélyt bitorol az érzéki világban, az empirikus értelem pedig azon van, hogy azt a tapasztalat feltételeinek vesse alá, mind a két képesség a lehető legnagyobb érettségre tesz szert, s kimeríti körük egész terjedelmét. Azzal, hogy a képzelőerő itt önkényével a világrendet felbontani meri, ott arra kényszeríti az észre, hogy a megismerés legfelsőbb forrásaihoz emelkedjék, és a szükségsszerűség törvényét hívja ellenük segítségül.

Egyoldalúság az erők gyakorlásában az egyént kikerülhetetlenül a tévedéshez vezet, de a nemet az igazsághoz. Csakis azért, hogy szellemünk egész energiáját egy gyújtópontba gyűjtjük és egész lényünket egyetlen erőbe vonjuk össze, mintegy szárnyat növesztünk ennek az egyes erőnek, s mesterségesen messze túl vezetjük azokon a korlátokon, amelyeket, úgy látszik, a természet szabott neki. Amilyen bizonyos, hogy valamennyi emberi egyén együttvéve a természettől kapott látóerejével sohasem jutott volna el odáig, hogy kifürkésze a Jupiter egy mellékbolygóját, amelyet a teleszkóp fedez fel a csilla-

gásznak, éppolyan vitathatatlan, hogy az emberi gondolkodóerő sohasem jutott volna el a végtelen analíziséhez vagy a tiszta ész kritikájához, ha egyes arra hivatott alanyokban az ész el nem szigetelődik, minden anyagból ügyszólván ki nem bontakozik s a legmegfeszítettebb absztrakcióval nem fegyverzi fel a feltétlenre irányuló te-kintetét. De vajon az ilyen, mintegy tiszta értelemmé és tiszta szemléletté feloldódott szellem alkalmas lesz-e arra, hogy a logika szigorú béklyóit felcserélje a költői erő szabad röptével, hogy hű és szűzies érzéssel ragadja meg a dolgok egyéniségét? Itt a természet az univerzális láng-észnek is határt szab, amelyet át nem hághat, s az igazság addig csinál majd vértanúkat, amíg a filozófiának még az kell hogy legyen legfőbb teendője, hogy intézkedéseket tegyen a tévedés ellen.

Bármeekkora is tehát a nyereség, amely az emberi erők ez elkülönült kiképzése által háramlík a világ egészére, azt nem lehet tagadni, hogy az egyének, akiket érint, szenvednek e világcél átkától. Gimnasztikai gyakorlatokkal lehet ugyan átletta testeket kiképezni, de csak a tagok szabad és egyforma játéka hozza létre a test szépségét. Éppígy egyes szellemi erők megfeszítése létrehozhat ugyan rendkívüli embereket, de csak a szellemi erők egyforma temperálása hozhat létre boldog és tökéletes embereket. S milyen viszonyban állnánk így az elmúlt és az eljövendő világkorszakhoz, ha az emberi természet kiképzése ilyen áldozatot tenne szükségessé? Az emberiség szolgálai lettünk volna, néhány évezreden át rabszolgáinkat végeztünk volna érte, és megcsontkított természetünkbe belevestük volna e szolgaság megszégyenítő nyomait — hogy a későbbi nemzedék boldog henyélsben ápolhassa morális egészségét és fejleszthesse emberségének szabad növését!

De lehet-e az ember rendeltetése, hogy valamilyen célból elmulassza önmagát? Lehetséges volna, hogy a természet a maga céljaival megfoszt bennünket olyan tökéle-

tességtől, amelyet az ész ír nekünk elő a maga céljaival? Hamisnak kell tehát lennie, hogy az egyes erők kiképzése szükségessé teszi totalitásuk feloldozását; vagy ha a természet törvénye mégannyira törekednék is erre, akkor rajtunk kell hogy álljon, hogy természetünk e totalitását, amelyet tönkre tett a mesterkélttség, ismét helyreállítsuk egy magasabb mesterkélttség által.

HETEDIK LEVÉL

Lehet-e talán az államtól várni ezt a hatást? Ez nem lehetséges; mert az állam, mostani alkata mellett, okozta a bajt, azt az államot pedig, amelyet az ész az eszmében tűz maga elé, ahelyett, hogy megalapíthatná ezt a jobb embertséget, magát is előbb reá kellene alapozni. S így hát az eddigi vizsgálódások ismét visszavezettek engem arra a pontra, amelyről egy ideig eltávolítottak. A mostani kor, távol attól, hogy az embertségnél azt a formáját mutassa fel, amelyet mint az állam morális megjavításának szükséges feltételét ismertünk meg, ennek épp az ellenkezőjét mutatja. Ha tehát helyesek az általam felállított alapelvek, s ha a tapasztalat igazolja a képet, amelyet a jelenről festettem, akkor minden ilyen államátalakításra irányuló kísérletet mindaddig időszerűtlennek s minden reá alapított reményt mindaddig agyérmennek kell mondani, amíg az ember belső megújulása ismét meg nem szűnt és természete elég tökéletesen ki nem fejlődött, hogy maga legyen a művész, és szavatolja az ész politikai alkotásának realitását.

A természet a fizikai teremtés folyamatában elénk rajzolja azt az utat, amelyet a morális teremtetésben járnunk kell. Csak ha már elcsitult az elemi erők harca az alacsonyabb szervezetekben, emelkedik a fizikai ember nemes alakításához. Éppígy kell hogy az elemek harca az etikai emberben, vak ösztönök konfliktusa, előbb elcsituljon, s

a durva ellentétesség megszűnjék, csak azután merhet kedvezni a sokféleségnek. Másfelől kell hogy biztosítva legyen jellemének önállósága és az idegen zsarnoki formák előtti meghódolás becsületes szabadságnak adjon helyet, csak azután szabad a benne levő sokféleséget alávetni az eszmény egységének. Amikor a természetes ember még oly törvénytől függetlenül visszaél önkényével, alig szabad neki megmutatni szabadságát; amikor a kultúremler még oly kevésbé él szabadságával, nem szabad őt megfosztani önkényétől. Liberális alapelvek ajándéka árulás lesz az egésszel szemben, ha még erjedő erőhöz csatlakozik és a már túl hatalmas természetnek erősítést küld; az egyezés törvénye zsarnoksággá lesz az egyénnel szemben, ha már uralkodó gyengességgel és fizikai korlátozottsággal kapcsolódik össze, s így az öntevékenység és tulajdon utolsó parázsló szikráját kialszítja.

A kor jellegének tehát előbb fel kell emelkednie mély megalázottságából, amott ki kell magát vonnia a természet vak hatalma alól, s emitt vissza kell térnie egyszerűségéhez, igazságához és bőségéhez; több mint egy századra szülő feladat. Közben, szívesen elismerem, nem egy kísérlet sikerülhet egyes esetekben; de az egészen ez nem javít semmit, s a viselkedés ellentmondása mindig bizonyítja majd a maximák egysége ellen. Más világrészekben tisztelik majd az embertséget a négerben, s Európában meggyalázzák majd a gondolkodóban. A régi alapelvek megmaradnak, de a század ruháját viselik majd, s oly elnyomáshoz, amelyet addig az egyház hagyott jóvá, majd a filozófia adja oda nevét. Megijedve a szabadságtól, amott első kísérleteiben mindig mint ellenség jelentkeznek, amott kényelmes szolgaság karjaiba vetik magukat az emberek, emitt pedig, pedáns *gyámságtól* kétségbeesésbe kergetve, a természetes állapot vad féltelenségébe menekülnek. A bitorlás az emberi természet gyengeségére, a felkelés az emberi természet méltóságára hivatkozik majd, míg végül

közbe nem lép minden emberi dolgok nagy uralkodója, a vak erő, s az elvek állítólagos harcát el nem dönti mint közönséges ökölvívást.

NYOLCADIK LEVÉL

A filozófia tehát csüggedten és remény nélkül húzódjék vissza erről a területről? Míg a formák uralma bővül, tágul minden más irányban, a javak e legfontosabbika az alakok véletlennek legyen kiszolgáltatva? Vak erők összszétközése örökké tartson a politikai világban, s a társas törvény sohase győzedelmeskedjék az ellenséges önzésen?

Korántsem! Maga az ész nem kíséri ugyan meg közvetlenül a harcot e zord hatalommal, amely ellenáll fegyvereinek, s éppúgy, mint Saturnus fia az *Íliász*-ban, nem száll le magacselekvően a sötét színtérre. De a harcok köréből a legmértőbbat választja ki magának, felruházza, mint unokáját Zeusz, isteni fegyverekkel s győzedelmes ereje által idézi elő a nagy döntést.

Az ész teljesítette azt, amit teljesíthet, ha megtalálja és felállítja a törvényt; ennek végrehajtása a bátor akaratra és az eleven érzésre tartozik. Ha az igazság győzni akar az örökkel vívott harcban, akkor előbb magának is *erővé* kell válnia, és szószólójává a jelenségek birodalmában egy *örzönt* kell felállítania; mert ösztönök az egyetlen mozgató erők az érzés világában. Ha eddigelé még oly kevésbé bizonyította be győzedelmes erejét, ez nem az értelmén múlik, amely nem tudta azt leleplezni, hanem a szíven, amely elzárkózott előle, s az ösztönön, amely nem cselekedett érte.

Mert honnan van az előítéleteknek ez a még oly általános uralma és a fejeknek ez a sötétsége minden fény mellett, amelyet filozófia és tapasztalat felgyújtottak? A kor felvilágosodott, azaz megtalálták és közzé tették azokat az

ismereteket, amelyek elegendők lennének legalábbis gyakorlati alapelveinek helyesbítésére. A szabad vizsgálódás szelleme szétfoszlatta azokat a téves fogalmakat, amelyek sokáig megakadályozták az igazság megközelítését, s állásta azt az alapot, amelyre fanatizmus és csalás építették trónjukat. Az ész megtisztította magát az érzékek ámtáisaitól és egy csalo szofisztikától, s maga a filozófia is, amely először tett bennünket hűtlenné iránta, hangosan és sürgetően hív vissza a természet ölébe — mi az oka annak, hogy még mindig barbárok vagyunk?

Kell tehát, mivel nem a dolgokban rejlik, az emberek lelkében lennie valaminek, ami útját állja az igazság befogadásának, ha mégoly világosan fénylik is, és elfogadásának, ha mégoly elevenen meggyőző is. Egy régi bölcs megérezte, s benne rejtőzik e sokatmondó kifejezésben: *sapere aude*.

Merj bölcs lenni! A bátorság energiája kell azoknak az akadályoknak legyőzéséhez, amelyeket mind a természet restsege, mind a szív gyávasága helyezett szembe a tanítással. Mély jelentése van annak, hogy a régi mítosz szerint a bölcsesség istennője teljes fegyverzetben pattant ki Jupiter fejéből; mert már első dologtevése harcias. Már születésekor kemény harcot kell vívnia az érzékekkel, amelyek nem akarják, hogy kiragadják őket édes nyugalomból. Az emberek számosabbik részét nagyon is elfárasztja és kimeríti a harc a szükségkel, semhogy új és keményebb harcra készülne a tévedéssel. Mivel meglegedett, ha maga kikerüli a gondolkodás keserves fáradalmát, szívesen veszi mások gyámkodását fogalmi felett, s ha megtörténik, hogy magasabb szükségletek mozdulnak meg benne, akkor szomjas hittal ragadja meg azokat a formulákat, amelyeket az állam és a papság tartanak készenlétben erre az esetre. Ha ezek a szerencsétlen emberek részvétünket érdemlik meg, jogos megvetésünk sújtja a többieket, akiket egy jobb sors megszabadít a szükségletek igájától, de saját

választásuk ez igába hajt. Ezek többre tartják zavaros fogalmak félhomályát, amikor elevenebben érzünk, és a fantázia saját tetszése szerint kényelmes alakokat képez, mint az igazság sugarait, amelyek előzik álmaink kellemes kápi-rázátát. Éppen ezekre az ámtásokra, amelyeket a megismerés ellenséges fényének kell sztfoszlátania, alapították boldogságuk egész épületét, s ők vásároljanak meg oly drágán egy igazságot, amely azzal kezdődik, hogy elveszi tőlük mindazt, ami értékes számukra? Már bölcsnek kellene lenniök, hogy szeressék a bölcsességet: oly igazság, amelyet már érzett az, aki nevet adott a filozófiának.

Nem elég tehát, hogy az értelem minden felvilágosodása csak annyiban érdemel tiszteletet, amennyiben visszahat a jellemre; bizonyos mértékben ered is a jellemből, mert az utat a fejhez a szívnek kell megnyitnia. Az érzőképesseg kiképzése tehát a kor sürgetőbb szükséglete, nemcsak azért, mert eszközévé lesz annak, hogy a helyesbített belátás hatékonyvá váljék az élet számára, hanem még azért is, mert a belátás helyesbítésére ösztönöz.

KILENCEDIK LEVÉL

De nincs-e itt talán körforgással dolgunk? Az elméleti kultúrának kell maga után vonnia a gyakorlatit, holott a gyakorlati kultúra kell hogy az elméletnek feltétele legyen? Minden javításnak politikai téren a jellem nemesbedéséből kell kiindulnia — de hogyan nemesedhetik a jellem egy barbár alkotmány befolyásai alatt? E célból tehát olyan eszközöket kellene keresni, amelyet nem az állam szolgált, s olyan forrásokat kellene megnyitni, amelyek minden politikai romlás mellett tiszták maradnak.

Most érkeztem el ahhoz a ponthoz, amely felé töreke-dett minden eddigi elmélkedésem. Ez az eszköz a szép-

művészet, ezek a források az ó halhatatlan mintáiban nyílnak meg.

Minden alól, ami pozitív s amit emberi konvenció vezetett be, művészet és tudomány fel van mentve, s mind a kettő teljesen *sérthetetlen* az emberek önkénye számára. A politikai törvényhozó elzárhatja területüket, de nem uralkodhatik rajta. Számúzheti az igazság barátiát, de az igazság fennáll; megálázhatja a művészt, de a művészetet meg nem hamisíthatja. Semmi sem közönségesebb ugyan, mint az, hogy mind a kettő, tudomány és művészet, hódol a kor szellemének s az alkotó ízlés a megítélő ízléstől kapja a törvényt. Ahol a jellem merev lesz és megkeményedik, ott azt látjuk, hogy a tudomány szigorúan őrzi határait, s a művészet a szabály súlyos béklyóiban jár; ahol a jellem elernyed és felbomlik, ott a tudomány tetszésre és a művészet szórakoztatásra törekszik. Egész évszázadokon át filozófusok és művészek abban szorgoskodnak, hogy az igazságot és a szépséget a közönséges emberség mélységeibe merítsék alá; amazok elmerülnek benne, emezek ellenben sajátos elpusztíthatatlan életerejükkel győzelmesen felküzdi magukat.

A művész kétségtelenül korának gyermeke; de számára baj, ha egyszersmind neveltje vagy éppenséggel kegyeltje. Egy jótékony istenség szakítsa el a csecsemőt idejekorán anyja keblétől, táplálja egy jobb kor tejével, s engedje távoli görög ég alatt nagykorúvá érni. Ha azután férfivá lett, akkor — mint idegen alak — térjen vissza századába; de nem, hogy megörvendezesse jelenségével, hanem félelmesen, mint Agamemnón fia, hogy megtisztítsa. Az anyagot a jelenből fogja ugyan meríteni, de a formát egy nemesebb korból, sőt túl minden korban, lényének abszolút változhatatlan egységéből. Innen démoni természetnek tiszta éteréből folyik alá a szépség forrása, meg nem mészervezve ama nemzedékek és korok romlottságától, amelyek mélyen alatta zavaros örvényekben fetrengenek.

ez az állapot önmagában sem belátásaink, sem érzületeink szempontjából nem dönt el semmit, tehát intellektuális és morális értékünket egészen problematikusnak hagyja meg, mégis az a szükségzerű feltétel, amely mellett egyedül juthat belátáshoz és érzülethez. Egyszóval: nincs más út az érzéki embernek eszes emberré tételéhez, mint az, hogy előbb esztétikaivá tesszük.

De, vethetné ellen Ön, teljességgel nélkülözhetetlen ez a közvetítés? Nem volna-e lehetséges, hogy igazság és kötelesség már önmagukban is és önmaguk által találnak bemenetelt az érzéki embernél? Erre azt kell felelnem: nemcsak lehetséges, de kell is, hogy teljességgel csupán önmaguknak köszönhessék meghatározó erejüket, és semmi sem mondhatna inkább ellent eddigi állításaimnak, mint ha azt a látszatot keltették, hogy az ellentétes véleményt veszik védelmükbe. Kifejezetten bebizonyítottuk, hogy a szépség nem szolgáltat eredményt sem az értelem, sem az akarat számára, nem avatkozik sem a gondolkodás, sem az elhatározás ügyébe, csak a képességet adja mind a kettőhöz, de egyáltalán semmit sem határoz meg e képesség valóságos használatára vonatkozóan. Ennél elesik minden idegen segítség, s a tiszta logikai formának, a fogalomnak, közvetlenül kell beszélnie az értelemhez — a tiszta morális formának, a törvénynek, közvetlenül az akaratához.

De hogy egyáltalán csak képes legyen erre — hogy egyáltalán csak legyen tiszta forma az érzéki ember számára, ezt — állítom — a lélek esztétikai hangulatának kell előbb lehetővé tennie. Az igazság nem olyasvalami, amit kívülről úgy lehetne befogadni, mint a valóságot vagy az érzéki létezést; olyasmi, amit a gondolkodó erő öntevékenyen és szabadságában hoz létre, s épp ez az öntevékenység, ez a szabadság az, amit nélkülözünk az érzéki emberben. Az érzéki ember már (fizikailag) meghatározott, s közvetkezésképpen nincs többé szabad meg-

nek elmaradhatatlan hatása a szenvedélyektől való mentesség. Nem kevésbé ellentmondásos egy szép tanító (didaktikus) vagy javító (morális) művészet fogalma; mert semmi sem ellentétesebb a szépség fogalmával, mint az, hogy határozott tendenciát adjon a léleknek.

Azonban nem mindig formátlanóság bizonyítéka, ha a mű puszta tartalmával hat; éppolyan gyakran a megítélőnek formaiányáról tanúskodhatik. Ha a megítélő vagy túl feszült, vagy túl elernyed, ha megszokta, hogy vagy csupán az értelemmel, vagy csupán az érzékekkel befogadó, akkor a legerencsésebb egésznél is csak a részekhez és a legszebb formánál is csak az anyaghoz fogja magát tartani. Mivel csak a nyers *élem* iránt fogékony, egy mű esztétikai szervezetét előbb szét kell rombolnia, mielőtt élvezetet talál benne, s gondosan ki kell ásnia a részletet, amelyet a mester végtelen művészettel elűntetett az egésznek harmóniájában. Érdeke ebben teljességgel vagy morális vagy fizikai; csak éppen nem esztétikai, holtott ennek kellene lennie. Az ilyen olvasók egy komoly és paterikus költeményt úgy élveznek, mint egy prédikációt, egy naiv vagy tréfás költeményt meg úgy, mint egy mámorító italt; ha pedig elég ízléstelenek voltak ahhoz, hogy tragédiától vagy eposziától, még ha egy *Mesiás* is, *épület* kívánjanak, akkor egy anakreóni vagy catullusi dalon biztosan megbotránkoznak majd.

HUSZONHARMADIK LEVÉL

Ismét felveszem vizsgálódásom fonalát, amelyet csak azért szakítottam meg, hogy a felállított tételeket a gyakorló művészetre és műveinek megítélésére alkalmazzam. Az átmenet tehát az érzékelés szenvedő állapotától a gondolkodás és akarás cselekvő állapotához csakis az esztétikai szabadság középső állapotán át történik, s ámbár

határozhatósága; ezt az elveszett meghatározhatóságot szükségképp előbb vissza kell kapnia, mielőtt a szenvedő meghatározást felcserélhetné cselekvővel. De csak úgy kaphatja vissza, hogy vagy elveszti a passzív meghatározást, amely sajátja volt, vagy *hoggy már magában tartalmazza az aktív meghatározást*, amelyhez át akar menni. Ha csupán elvesztené a passzív meghatározást, ezzel egyúttal elvesztené egy aktív meghatározás lehetőségét is, mert a gondolatnak testre van szüksége, s a forma csak anyagban valósítható meg. Az érzéki ember tehát már magában tartalmazza a formát, egyszerre határozódik meg szenvedően és cselekvően, azaz esztétikaivá kell majd lennie.

A lélek esztétikai hangulata által tehát az ész öntevékenysége már az érzékiség területén kezdődik, az érzékelés hatalma megtörik már saját határain belül, s a fizikai ember annyira megremesedik, hogy a szelleminek immár csak ki kell bontakoznia belőle a szabadság törvényei szerint. A lépés az esztétikai állapottól a logikai és a morális állapothoz (a szépségtől az igazsághoz és a kötelességhez) ennél fogva végtelenül könnyebb, mint volt a lépés a fizikai állapottól az esztétikához (a pusztá vak élettől a formához). Amazt a lépést megteheti az ember pusztá szabadsága által, mert csak vennie kell magának, nem adnia, csak el kell szigetelnie természetét, nem kitágítania; az esztétikailag hangolt ember általános érvényességgel fog ítélni és általános érvényességgel fog cselekedni, mihelyt csak akar. A lépést a nyers anyagtól a szépséghez, amikor egészen új tevékenység kezdődik meg benne, a természetnek meg kell könnyítenie számára, s akaratát nem parancsolhat olyan hangulatnak, amely még csak létrehozza magát az akaratot. Hogy az esztétikai embert a belátáshoz és nagy érzületekhez lehessen vezetni, nincs szükség másra, csak fontos alkalmakra; hogy ugyanazt elérjük az érzéki emberről, előbb meg kell változtatni természetét. Amannál gyakran nem kell egyéb, mint egy

fenséges helyzetből fakadó felszólítás (amely az akaróképességre hat a legközvetlenebbül), hogy hős és bölcs váljék belőle; emezt előbb más égőv alá kell helyezni.

A kultúra legfontosabb feladatai közé tartozik tehát, hogy az embert már pusztá fizikai életében a formának vessen alá, s őt, amely messze csak nyúlhat a szépség birodalma, esztétikaivá tegye, mert csak az esztétikai, nem pedig a fizikai állapottól fejlődhetik a morális állapot. Az embernek minden egyes esetben csak úgy lehet meg a képessége arra, hogy ítéletét és akaratát az emberi nem ítéletévé tegye, csak úgy találhatja meg az átjárót minden korlátozott létezésből egy végtelen létezéshez, csak úgy vehet lendületet, hogy minden függő állapottól az önállósághoz és szabadsághoz emelkedjék, ha gondoskodás történik arról, hogy egyetlen pillanatban se legyen pusztán egyén és ne szolgáljon pusztán a természettörvénynek. Csak úgy lehet képes és kész arra, hogy a természeti célok szűk köréből az ész céljaihoz emelkedjék, ha már a *természeti célokon belül* gyakorolta magát az utóbbiak számára, és már fizikai rendeltetését a szellemek bizonyos szabadságával, azaz a szépség törvényei szerint teljesítette.

Ezt pedig megteheti anélkül, hogy ezzel a legkisebb mértékben is ellentmondjon fizikai céljának. Amit a természet követel tőle, pusztán arra irányul, amit *ő tesz*, cselekvése *tartalma*; tevékenységének *módjára*, formájára nézve a természeti célok nem határoznak meg semmit. Az ész követelményei ellenben szigorúan tevékenységnek formájára irányulnak. Amilyen szükségszerű tehát morális rendeltetése szempontjából, hogy tisztán morális legyen, hogy abszolút öntevékenységet mutasson, olyan közömbös a fizikai rendeltetése szempontjából, tisztán fizikai-e, teljesen szenvedőleg viselkedik-e. Ez utóbbira vonatkozóan tehát egészen önkényén múlik, vajon csupán mint érzéki lény és mint természeti erő akarja-e megvalósítani (mint olyan erő nevezetesen, amely csak aszerint

hat, hogy mit szenved), vagy egyszersmind mint abszolút erő, mint ésszel bíró lény, s bizonyára nem kérdéses, melyik a kettő közül felel meg jobban méltóságának. Sőt, amennyire lealacsonyítja és megbecsteleníti őt, ha érzéki ösztönzésre teszi azt, amire a kötelesség tiszta motívumaiból kellett volna magát elhatároznia, annyira megtiszteli és megemlíti őt az, hogy törvényszerűsége, harmóniára, korlátlanúságra törekszik ott is, ahol a közönséges ember csak megengedett vágát elégti ki.* Egyszóval az igazság és a moralitás területén nem szabad, hogy az érzet meghatározzon valamit; de a boldogság területén szabad lennie formának és szabad a játékosztónnek rancsolnia.

*A közönséges valóságnak ez a szellemes és esztétikailag szabad tárgyalása, bárhol találkoznunk is vele, *nemes* lélek ismertetőjele. Nemesnek nevezünk általában olyan lelkiületet, amelynek megvan az az adománya, hogy a legkorlátozottabb ügyet és a legkicsinyebb tárgyat is a tárgyalás módja által valami végtelenné változtatja. Nemesnek nevezünk minden formát, amely arra, ami természeténél fogva pusztán *szélgel* (puszta esztétika), az önállóság bélyegét nyomja. Nemes szellem nem elégszik meg azzal, hogy maga szabad: szabadká kell tennie mindent maga körül, az élettelen is. A szépség pedig az egyetlen lehető kifejezése a szabadságnak a jelenségben. Az *értelem* uralkodó kifejezése egy arcon, egy műalkotáson stb. ennél fogva sohasem lehet nemes, mint ahogyan nem is szép sohasem, mert kiemeli a függést (amely nem választható el a cél-szerűségtől), ahelyett, hogy elrejtene.

A morálfilozófus azt tanítja ugyan, hogy az ember sohasem tehet *ősből* kötelességénél, s tökéletesen igaza van, ha csupán cselekedetnek az erkölcsötörvényre való vonatkozását gondolja. De olyan cselekedetnek, amelyek pusztán egy célra vonatkoznak, *még tálmenni égen a célon* az érzékletibe (amely itt nem jelenthet mást, mint a fizikainak esztétikai kivételét), egyúttal annyit, mint *tálmenni a kötelességen*, mert ez csak azt írhatja elő, hogy az *akarat* legyen szent, nem pedig azt, hogy már a *termézet* is szentelje meg magát. Igaz tehát, hogy a kötelességet nem lehet morálisan felülmúlni, de esztétikailag lehet felülmúlni, s az ilyen magatartást nevezzük nemesnek. Mivel azonban a nemesnél mindig észlelünk valami felesleget, amennyiben szabad formális értéke is van annak, aminek csak materiális értékkel kellene bírnia, vagy a belső értékkel, amely sajátja, egyesít egy külső értéket is, amely hiányozhatna neki, éppen azért némelyek az esztétikai felesleget összetévesztették a morális felesleggel, s elcsábítva a nemes jelenségtől, önkényt és esztetiséget vittek be magába a moralitásba, ami által ez egészen megszűnnek.

A nemes magatartástól meg kell különböztetni a fenséges magatartást. Az első még túlmege az erkölcsi kötelezettségen, de nem úgy az utóbbi, bár hasonlíthatatlanul többre becsüljük amannál. De nem azért becsüljük, mert meghaladja tárgyának (az erkölcsötörvénynek) ésfogalmát, hanem azért, mert meghaladja alanyának tapasztalati fogalmát (az emberi jóindulatra és akaratfőre vonatkozó ismeretünket); így megfordítva valamely nemes magatartást nem azért becsülünk, mert túlhalad az alany természetén, amelyből inkább egészen kényszer nélkül kell fakadnia, hanem azért, mert tárgya természetén (a fizikai célon) túl a szellemnek birodalmába halad. Ott, úgy mondhatnók, csodálkozunk azon a győzelmen, amelyet a tárgy az emberen arat; itt csodáljuk azt a lendületet, amelyet az ember ad a tárgynak.

Tehát már itt, a fizikai élet közömbös talaján, kell az embernek megkezdnie morális életét; még szenvedésében kell megkezdnie öntevékenységet, még érzéki korlátain belül ésszabadságát. Már hajlamait alá kell vetnie akarata törvényének; a háborút az anyag ellen, ha Ön megengedi ezt a kifejezést, ennek saját határai közé kell vinnie, hogy ne a szabadság szent földjén kelljen harcolnia e félelmes ellenség ellen; ~~meg~~ kell tanulnia *nemesebben* vágyakozni, hogy ne legyen szüksége *fenségesen akarnia*. Ezt teljesíti az esztétikai kultúra, amely mindazt, amire nézve sem természet törvények nem kötik meg az emberi önkényt, sem észtörvények, aláveti a szépség törvényeinek, s abban a formában, amelyet a külső életnek ad, megnyitja már a belső életet.

HUSZONNEGYEDIK LEVÉL

A fejlődésnek tehát három különböző mozzanatát vagy fokát lehet megkülönböztetni, amelyen mind az egyes embernek, mind az egész nemnek szükségszerűen és meghatározott rendben kell keresztülmenniök, ha be akarják tölteni rendeltetésük egész körét. Esetleges okok, amelyek vagy a külső dolgok befolyásában, vagy az ember szabad önkényében rejlenek, az egyes korszakokat majd meghosszabbíthatják, majd megrövidíthetik, de egyiket sem lehet egészen átugrani, s a sorrendet, amelyben következnek egymás után, ugyancsak nem fordíthatja meg sem a természet, sem az akarat. Az ember a maga *fizikai* állapotában csupán elszenvedi a természet hatalmát; megszabadul ettől a hatalomtól az *esztétikai* állapotban, s uralkodik rajta a *morális* állapotban.

Mi az ember, mielőtt a szépség kicsalja belőle a szabad gyönyört s a nyugodt forma elcsújtja a vad életet? Örökké egyforma céljaiban, örökké változó ítéleteiben, önző, de nem *önmaga*, kötetlen, de nem szabad, rabszolga, de nem